

Zafer TOPAK*

TÜRKÇE DİVANLARINA GÖRE ALİ ŞİR NEVÂYÎ'NİN ŞİİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ	CHARACTERISTICS OF ALI SHIR NEVAYI'S POEMS ACCORDING TO TURKISH DIVAN'S
<p>ÖZET</p> <p>Bu araştırmada, Ali Şîr Nevâyî'nin Türkçe divanlarındaki poetik görüş ve değerlendirmelerinden hareketle şiirlerinin özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Nevâyî'nin tertip ettiği altı divan (<i>Bedâyü'l-Bidâye</i>, <i>Nevâdirü'n-Nihâye</i>, <i>Garâibü's-Sıgar</i>, <i>Nevâdirü'ş-Şebâb</i>, <i>Bedâyü'l-Vasat</i>, <i>Fevâidü'l-Kiber</i>) poetik kelime ve tamlamalar özelinde taranmış, elde edilen veriler şiir özellikleri bağlamında sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre Nevâyî, şiirlerinin özelliklerine dair görüşlerini çoğunlukla gazellerinin mahlas beyitlerinde ve divan dibacesinde, bir kısmını ise kıt'a, mesnevi gibi diğer nazım şekillerinde dile getirmiştir. Onun şiir özellikleri arasında ise "akıcılık; âşikâne, rindâne ve ârifâne olmak; ayrılık ateşini anlatmak; doğru ve güzel yazılmak; gönle gelenleri yansıtmak; gönülden cehaleti uzaklaştırmak; hüznün verici olmak; incelikle yazılıp incelikten anlayanlara sunulmak; özgün bir üslupla yazılmak; rengin olmak; yakıcı olmak; tatlı ve şirin sözler içermek; biçim ve içerik bütünlüğü taşımak" vb. vasıflar görülmektedir. Nevâyî'nin şiirlerinin özelliklerine dair elde edilen bu bulgu ve sonuçlar, onun poetikası açısından da oldukça önemlidir.</p> <p>Anahtar kelimeler: 15. Yüzyıl, Ali Şîr Nevâyî, Çağatay Türkçesi, Klasik Türk Edebiyatı, Poetika.</p>	<p>ABSTRACT</p> <p>In this research, an attempt has been made to determine the characteristics of Ali Şîr Nevâyî's poems based on his poetic views and evaluations in his Turkish divans. For this purpose, the six divans (<i>Bedâyü'l-Bidâye</i>, <i>Nevâdirü'n-Nihâye</i>, <i>Garâibü's-Sıgar</i>, <i>Nevâdirü'ş-Şebâb</i>, <i>Bedâyü'l-Vasat</i>, <i>Fevâidü'l-Kiber</i>) composed by Nevâyî were scanned in terms of poetic words and phrases, and the obtained data were classified and examined in the context of poetic features. According to the findings, Nevâyî expressed his views on the characteristics of his poems mostly in the penname couplets of his ghazals and in the divan preface, and some of them in other verse forms such as kıta and mesnevi. Among the characteristics of his poetry are "fluency; being in love, rindane and wise; telling the fire of separation; being written correctly and beautifully; reflecting what comes to the heart; removing ignorance from the heart; being saddening; being written delicately and presented to those who understand delicateness; being written in an original style; being colorful; being burning; containing sweet and cute words; having integrity of form and content" etc. are seen. These findings and results obtained regarding the characteristics of Nevâyî's poems are also very important in terms of his poetics.</p> <p>Keywords: 15th Century, Ali Şîr Nevâyî, Chagatai Turkish, Classical Turkish Literature, Poetics.</p>

* Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karabük/Türkiye. E-posta: z.topak@karabuk.edu.tr / Assist. Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Karabük/Türkiye. E-mail: z.topak@karabuk.edu.tr

Giriş

Ali Şîr Nevâyî (M.1441-1501), yaşadığı dönemde önemli bir devlet adamı olmasının yanında Türk dili, edebiyatı ve kültür tarihi açısından şair, mütefekkir, dil bilimci, musikişinas, hattat, mutasavvıf, nakkaş, eğitim ve sanat hamisi vasıflarıyla da seçkin bir kişiliktir. Yazdığı otuz civarında eserle Türk edebiyatının üretken isimlerinin başında gelen Nevâyî, hemen birçok eserinin başlangıç bölümünde “Türkler de yararlınsın” diye Türkçe yazdığını söylemiş, bu düşünceleriyle milletine hizmet bilinci oldukça yüksek, ulu bir şahsiyet olduğunu göstermiştir (Türk, 2023, s. 17; Boltabayev, 2022, s. 7, 11).

Farsçanın resmî dil olarak kabul edildiği, Fars şiirinin Molla Câmî (ö.1492) ile doruk noktasına ulaştığı, aydın kesimin Farsça yazmayı bir ayrıcalık olarak gördüğü bir dönemde Nevâyî'nin, eserlerini Türkçe yazması hatta Türkçenin birçok açıdan Farsçadan üstün bir dil olduğunu yazdığı eserlerle de savunması, Türkçenin bir edebiyat ve sanat dili olabileceğini eserleriyle bizzat ortaya koyması, bütün bu yaptıklarıyla da dönemin genç şairlerini Türkçe yazmaya teşvik etmesi vb. çalışmaları düşünüldüğünde onun göstermiş olduğu bu atılımın, sadece Çağatay edebiyatına değil bütün Türk dili ve edebiyatına büyük katkılar sunduğu anlaşılacaktır (Köprülü, 1989, s. 6; Şentürk & Kartal, 2017, s. 211).

Şiir yazmaya Farsçayla başlayan Nevâyî, şiire erken yaşlarda başlamış ve daha gençlik dönemlerinde kendinden şair olarak söz ettirmeyi başarmıştır. Çok geçmeden Türkçe şiirler de yazmaya başlayan şair, bu sebeple iki dilli (zü'l-lisâneyn) olarak tanınır olmuştur. Onun, Orta Asya Türk dili ve edebiyatı üzerindeki etki ve katkısı nedeniyle Çağatayca “Nevâî dili” olarak da adlandırılmıştır. Eserleri sadece Türkistan sahasında etkili olmayıp bütün Azerbaycan ve Anadolu sahasında da etkili olan şairden, Osmanlı şairleri de övgüyle söz etmiş, şiirlerine nazireler yazmaktan geri durmamışlardır (Kut, 1989, s. 450).

Nevâyî'nin şiir eleştirisine dair de katkıları çoktur. O, yazdığı *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserle 15. yüzyıl şairlerini anlatan tek tezkirenin sahibi olmak, tezkirecilik geleneğine bazı yenilikler getirmek gibi özelliklere sahip olmanın yanında şiir ve şair eleştirisinde kullanılan birçok kavramı ilk olarak kullanmak ve kullanılan bazı kavramları da yaygınlaştırmakla bu alana bir zenginlik kazandırmıştır. Onun bu çalışmaları Osmanlı sahası tezkire geleneği üzerinde de etkiler oluşturmuştur (Çetindağ, 2003, s. 114).

Sahip olduğu meziyetlerle oldukça geniş bir sanat, edebiyat ve düşünce dünyası inşa etmeyi başaran Nevâyî'nin bedii dünyası incelendiğinde onun hangi imge, sanatsal olay veya durumu ele alırsa alsın, aslında bütün çalışmalarında insanın kemali ve gelişimine hizmet ettiği gerçeğini görmek mümkün olacaktır. Onun, bedii düşüncesini oluşturan edebî, tasavvufî ve felsefî kaynakları eserlerinde çok güzel ve yerli yerinde kullandığı ancak hiçbirine bire bir bağlı kalmadığı, onları sanatsal yorumlarıyla geliştirdiği ve kendine has kıldığı anlaşılacaktır. Bu durum, onun ele aldığı kaynak ve konulara özgün bir şekilde yaklaştığını göstermektedir (Şadmanov, 2023, s. 11-12).

Nevâyî, büyük bir şair olması yanında hiç şüphesiz ciddi bir şiir eleştirmenidir. Tezkiresinde şiir ve şair eleştirisine dair önemli değerlendirmelerde bulunan şair, eserlerinde kendi şiirleri ve şairlik vasıfları hakkında da oldukça ayrıntılı değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun kendi poetikasıyla ilgili görüş ve düşünceleri eserlerinde geniş yer tuttuğundan ele aldığımız bu çalışmada, Türkçe divanlarından hareketle şairin sadece şiirlerinin özellikleri bağlamında yaptığı

açıklama ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Çalışmamıza kaynaklık eden şiirler ise bu araştırmanın veri tabanını oluşturan “Türk, V. & Eshonkul, J. (2023). *Bedâyiü'l-Bidâye (inceleme-tenkitli metin-ıtkıbasım)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları; Nalbant, B. Ö. (2005). *Nevâdirü'n-Nihâye (inceleme, metin, dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Kut, G. (2003). *Alî Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar (inceleme-karşılaştırmalı metin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları; Karaörs, M. M. (2006). *Ali Şîr Nevâyî, Nevâdirü's-Şebâb*. Türk Dil Kurumu Yayınları; Türkay, K. (2002). *Ali Şîr Nevâyî, Bedâyi'u'l-Vasat, üçüncü divan*. Türk Dil Kurumu Yayınları; Kaya, Ö. (1996). *Ali Şîr Nevâyî, Fevâyidü'l-Kiber*. Türk Dil Kurumu Yayınları” kaynaklarından alınmış olup divan dibacelerinden yapılan alıntılar için de “Boltabayev, S. (2021). *Ali Şîr Nevâyî divanlarının dibaceleri*. Akçağ Yayınları.” kaynağına başvurulmuştur.

Şiirlerinin Belli Başlı Özellikleri

1. Akıcılık

Farsça revân kelimesi sözlükte “giden, gidici; akıcı, su gibi akıp giden (söz); hemen; ruh” vb. anlamlara gelir (Şükûn, 1984, s. 1024-1025; Devellioğlu, 2010, s. 1039). Nevâyî, şiirinin akıcı olmakla birlikte aynı zamanda renkli olduğunu belirttiği bir beytinde buna, ciğer kanıyla göz yaşının sebep olduğunu söyler. Şiir, kanayan bir ciğerden ve göz yaşlarından beslendiği sürece akıcı ve renkli olacaktır ve okuyucu tarafından da farklı bulunacaktır:

Nevâyî nazmı rengîn ü revân irse ‘aceb irmes

Ki mahlût oldı köz yaşı bile hün-ı ciğer anda (Nevâdirü's-Şebâb, G. 24/9)¹

(Nevâyî'nin şiiri renkli ve akıcı ise bu şaşılacak bir durum değildir ki onda ciğer kanı ile göz yaşı karışık hâldedir.)

Nevâyî'nin parlak ve zarif incileri andıran şiirlerinde öylesine bir akıcılık vardır ki onlardan sızan sular âdeta bütün âlemi kaplar. Şair bu ifadelerle, şiirlerindeki akıcı özelliğe dikkat çekmekle beraber aynı zamanda bu vasfın, şiirine kıymet kazandırdığı düşüncesindedir:

Ey Nevâyî eyle nazm ittiñ bu dürr-i âb-dâr

Kim ‘aceb yok reşhasıdın ger tutar ‘âlemni su (Garâ'ibü's-Sıgar, G. 526/7)

(Ey Nevâyî, öyle bir şiir yazdın ki bu güzel ve parlak incilerin çatlağından akan sular bütün âlemi tutsa bunda şaşırılacak bir şey yoktur.)

2. Âşıkâne, Rindâne ve Ârifâne Olma

Nevâyî, beğendiği şairlerin adlarını şiirlerinde zikreder. Onun adını andığı şairlerin başında Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö.1325), Hâfız-ı Şîrâzî (ö.1390) ve Molla Câmî (ö.1492) gelir. Aşağıda yer alan kıt'asında şair, gazelde üç kişinin tavrından/üslubundan söz eder ve bunlardan daha güzel gazel yazılma ihtimali olmadığını da sözlerine ekler. Bu şairlerden biri “mucizevî söyleyişi, yaşantısı ve şiirleriyle âşıkları yakan, Hind sihirbazı” da denilen Emîr Hüsrev-i Dihlevî'dir ki âşıkâne söyleyişiyle öne çıkar. Diğeri “yokluk kilisesinin sarhoşu, kayıt tanımayan, İsa nefesli Şîraz rindi” Hâfız-ı Şîrâzî'dir ki rindâne söyleyişi ile bilinir. Bir diğeri ise “topraktan yapılmış kırık testisi Cem'in kadehi gibi olan, kutsal eserleriyle bilinen, Câm şehrinin ârifi” Molla Câmî'dir

¹ Çalışmaya kaynaklık eden şiirlerin ait oldukları eserler, yay araç içerisinde gösterilmiş olup şiirlerin nazım şekilleri “gazel-G, kıt'a-K, mesnevi-M” şeklinde kısaltılmıştır. Bu kısaltmalardan sonraki sayılar ise şiirlerin ilgili eserlerdeki manzume ve beyit numaralarını göstermektedir.

ki ârifâne şiiirleri gönülleri aydınlatır. Onlar, bu şiiir tarzlarıyla adlarını duyurmuşlarken Nevâyî'nin şiiir aynasında bu şiiir özelliklerinin üçünü birden görmek mümkündür:

Gazelde üç kişi tavrıdur ol nev^ç

Kim andın yahşı yok nazm ihtimâli

Biri mu^ç ciz-beyânlıg sâhir-i Hind

Ki ^ç ışk ehlini örter söz ü hâli

Biri ^ç İsi- nefeslig rind-i Şîrâz

Fenâ deyrıde mest ü lâ^çubâlî

Biri kudsî-eserlig ^ç ârif-i Câm

Ki câm-ı Cem durur sıngan sıfâli

Nevâyî nazmıga baksan imestür

Bu üçniñ hâlidin her beyti hâlî

(Fevâyidü'l-Kiber, K. 707/1-5)

(Ondan daha güzel şiiir yazma ihtimali olmayan üç şiiir tarzı vardır. Biri, taklit edilemeyecek bir söyleyişe sahip olan Hint sihirbazıdır ki o, şiiirleri ve tavrı ile aşk ehlini yakar. Biri, yokluk kilisesinde sarhoş ve kayıtsız, İsa nefesli Şiraz rindidir. Biri, kutsal eserler yazan, Câm şehrinin ârifidir ki onun topraktan yapılmış, kırık kadehi Cem'in kadehidir. Nevâyî'nin şiiirine baksan her beyti bu üçünün hâlidinden farklı değildir.)

Yukarıdaki şiiir özelliklerinin de etkisiyle Nevâyî'nin, şiiirlerinde ele aldığı konuların başında aşk temasının geldiğini söylemek mümkündür (Saygın, 2022, s. 518). Aşka dair çok şiiir yazdığını aşağıdaki beyitte şair kendisi de ifade eder:

^ç İşkđın köp kelime nazm itti Nevâyî bilmen

N'iylegey turfe gazâlıga yitişkey bu gazel

(Bedâyi'u'l-Vasat, G. 383/7)

(Nevâyî, aşkı anlatan çok şiiir yazıp bilmem ne yapacak; bu gazel görülmemiş ceylan için yetişir.)

Nevâyî, her ne kadar âşıkâne söyleyişle aşkı anlatmış olsa da salt mecazî aşkı ele alan şiiirlere de karşıdır. Ona göre, mecaz içeren şiiirlerde haddi aşmamak için okuyucuya ve şaire uyarıcı olması amacıyla beyitlerin aralara marifet ve hakikati anlatan ârifâne dizeler konulmalıdır. O, bu konudaki düşüncesini dibacesinde şöyle ifade eder:

“Dīvân tapılgay kim anda ma^ç rifet-âmîz bir gazel tapılmağay ve gazel bolğay kim anda mev^ç izet-engîz bir beyt bolmağay mundak dīvân bitilse hōd asru bîhūde zahmet ve zāyi^ç meşakkat tartılğan bolğay.” (Boltabayev, 2021, s. 79-80)

(Marifet içerikli bir gazeli bulunmayan bir divan olsa ve nasihat edecek bir beyti dahi olmayan bir gazel olsa ve bu şekilde divan oluşturulsa çok gereksiz zahmet verilmiş ve boşuna sıkıntı çekilmiş olur.)

3. Ayrılık Ateşinin Kesifliği

Nevâyî'nin şiiirlerinde, ayrılık ateşini olanca şiddetiyle görmek ve hissetmek mümkündür. Ona göre, ayrılık bir ateştir ve bu ateşin dumanından mürekkep yapılmaktadır. Dolayısıyla şiiirlerini bu mürekkeple yazan şairin şiiirlerini dinleyen veya okuyanların göz yaşlarına boğulmasına şaşırılmamalıdır:

Ey Nevâyî ni ^ç aceb ger nazmım ilni yıglatur

Kim yazılmış hecr otınıñ düdesidin defterim

(Fevâyidü'l-Kiber, G. 431/7)

(Ey Nevâyî, eğer benim şiirlerim herkesi ağlatıyorsa bunda şaşılacak ne var; ki benim defterim ayrılık ateşinin dumanının mürekkebiyle yazılmıştır.)

Onun şiirlerindeki ayrılık ateşinin yakıcılığı öylesine kuvvetlidir ki ona kim dokunsa âdeta bütün âlemi hararet kaplar:

Hecr-i sūzıdın digen nazmıñ Nevâyî biyle kim

Tuttı ‘ âlemi ‘ aceb ger salmagay ‘ âlemga ot (Fevâyidü’l-Kiber, G. 86/9)

(Nevâyî'nin şiirlerindeki ayrılığın yakıcılığına değen, âlemi şaşılacak şekilde tuttu ve âleme ateş salmıyor.)

Şair, bir başka beytinde ise “Nevâyî, ne vakit gönül inceliğiyle ayrılığın şerhini şiir olarak yazsa, onun şiirleri zarif olduğu hâlde ayrılık ehline şaşılacak bir şey gibi gelmez.” diyerek firkat ehlinin kendi şiirlerine olan yakınlığını dile getirir (Fevâyidü’l-Kiber, G. 323/7).

4. Dertli Olup Dinleyenleri Dertli Kılma

Farsça “derd”, sözlükte “ağrı, sızı, zahmet, ıstırap, meşakkat, sıkıntı” vb. anlamlara gelir (Yılmaz, 2019, s. 1718). Bu kelimedden türetilen “derdmendâne” ifadesini bir tezkire terimi olarak ilk defa kullanan Nevâyî olmuştur (Çetindağ, 2002, s. 127). Kendi şiirlerinin de dertli olduğunu söyleyen şair, bunun sebebi olarak evvela kendini gösterir, çünkü şair de dertlidir.

Onun dertli şiirlerini en iyi anlayacak olanlar doğal olarak dert çekenler olacaktır. O, yaşadığı dertleri şiirlerinde öylesine etkileyici, öylesine dertli anlatmaktadır ki dinleyenler arasındaki dertsizler bile dert sahibi olurlar:

Ey Nevâyî derdlık nazmıñnı derd ehli bilür

Derdsiz dağı bolur anı okugaç ehl-i derd (Bedâyiü’l-Bidâye, G. 116/7)

(Ey Nevâyî, dertli şiirlerini dert çekenler bilir; dertsizler dahi onları okuduklarında dert ehli olurlar.)

Nevâyî, dertli hâlini şiirlerine yansıtmakta öylesine başarılıdır ki şiirlerine yansıyan derdin, dinleyenleri dertli kılması bir yana bu dert onların ölümüne bile sebep olabilir:

Ey Nevâyî isteseñ kim ölmegey il derddin

Derd-i hâliñni dime nazm iyleben efgân ara (Fevâyidü’l-Kiber, G. 21/7)

(Ey Nevâyî, başkaları dertten ölmesin istiyorsan dertli halini şiir eyleyip figan etme.)

O, bir başka beytinde şiirlerindeki dert ve gamın çokluk ve yoğunluğunu Hz. Yakup’un, oğlu Hz. Yusuf’tan ayrı kalmasından sonra hayatını büyük bir hüzn içinde geçirdiği ve acı çekmekten “hüzünler evi”ne dönen “beytü’l-hazan” üzerinden anlatır (İsen, 1992, s. 88). Nevâyî, içindeki dert ve gamı şiirlerinde açıklamaya kalkışsa onun her bir şiiri âdeta Hz. Yakup’un evini andıracaktır:

Çün Nevâyî nazmıñnı her harfidür şerh-i gamıñ

Dise bolur kim irür her beyti bir beytü’l-hazen (Bedâyiü’l-Bidâye, G. 503/7)

(Nevâyî'nin şiirinin her harfi senin gamının açıklaması olduğundan denebilir ki her beyti hüzn evidir.)

Şair, bir başka beytinde de “Dertli ben, nasıl şiir yazsam onun her harfi pak inciler olur.” ifadeleriyle kendini yine “dertli” olarak tanımlar ve bu duygu hâli içinde yazdığı şiirlerinin her harfini temiz, saf incilere teşbih ederek bu tarzda yazdığı şiirlerin ayrı bir kıymetinin olduğuna dikkat çeker (Garâ’ibü’s-Sıgar, M. 683/53).

5. Dilden Dile Dolaşma, Geniş Alanlara Yayılma, Hatta Gökyüzüne Ulaşma

Klasik şairler gerek şiirleri gerekse şairlik vasıfları hakkında değerlendirmede bulunurken içinde yaşadıkları ve etkileşim içinde buldukları çevre ve sosyal ortamdan söz ederler. Onlar, bu çevrede yaşayan genel okuyucu kitlelerini şiirleriyle etkilemeyi, şiirlerinin onlar arasında yayılmasını, onların dillerinde olmasını önemserler (Kaya, 2012, s. 172-173).

Nevâyî, şiirlerinin halk arasında yayıldığını, insanların onlara çok fazla rağbet ettiğini şiirleriyle Hz. Peygamber'in hadisleri arasında benzerlik ilgisi kurarak anlatır. Hz. Peygamber, bir hadis söylediğinde Müslümanlar hemen onu ezberleyip birbirlerine nasıl iletiyorlarsa şairin de şiirleri öyle ilgi görmektedir:

Ulusnu tuttu Nevâyî sözi anıñ birle

Meger Resûl aleyhi's-selâm kıldı hadîs (Garâ'ibü's-Sıgar, G. 93/7)

(Nevâyî'nin şiirleri halk arasında yayıldı, sanki Resulullah hadis söylemiş.)

Nevâyî, şiirlerinin çok geniş alanlara yayılmasında ve pek çok kişi tarafından okunmasında başta Hüseyin Baykara olmak üzere devlet büyüklerinin gösterdiği ilgi, iltifat ve desteğin önemli olduğu görüşündedir. O, dibacesinde bu durumu şöyle açıklar:

“Ve yana hem anga karâbet hisâblıg tez-fehm şeh-zâdeler ve musâhabet intisâblıg hōş-tab' mîr-zâdeler müte' addid sevâd kılıp sâyir ulusga yayılır erdi.” (Boltabayev, 2021, s.53-54).

(Ve yine hem ona yakın hesap olunan anlayış sahibi şehzadeler ve sohbetine katılan hoş mizaçlı emir oğulları birçok karalamalar yapar, böylece (şiirler) pek çok ulusa yayılırdı.)

Onun şiirleri, halk arasında dilden dile dolaşmakla, geniş alanlara ulaşmakla kalmaz onların şöhretinin beyt-i ma'mûr misali gök katına kadar yükselmiştir:

Bu vîrân tab' nı beyt etse mastûr

Tutup şöhret neçük kim beyt-i ma' mûr

Harâbât içre peydâ vü nihânî

Ol erdi halknıñ raţbü'l-lisâni (Boltabayev, 2021, s. 51-52)

(Bu virane kabiliyetin yazmış olduğu beyitler, Beyt-i Ma'mûr gibi şöhret buldu. Virane içinde açık ve gizli ne varsa halkın arasında dilden dile dolaşırdı.)

Şair, bir başka beytinde de “Nevâyî'nin şiiri gibi kösün sesi âfâkı tuttu, sanki padişahın seyri için at hazırladılar.” diyerek şiirlerinin bütün afakı doldurduğunu kös denilen büyük davulun sesi üzerinden anlatır (Nevâdirü's-Şebâb, G. 83/9).

6. Doğru ve Güzel Bir Hatla Yazılma

Klasik şiirde, şiirin güzel ve etkileyici olması kadar doğru ve güzel bir hatla yazılması da önemli görülmüştür. Birçok usta şair, şiirinin üzerine titremiş ve onların, işinin ehli hattatlar tarafından yazılmasını şiirin önemli poetik hususiyetleri arasında saymışlardır. Onlara göre güzel bir şiir, güzel ve doğru bir hatla yazıldığında güzelliğine güzellik katılmış olacaktır (Kaya, 2012, s. 180).

Şiirin doğru ve güzel bir hatla yazılması hususunu çok önemseyen Nevâyî, şiirlerini hatasız yazan bir kâtip bulamamaktan dertlidir; zira o, şiirini kime götürdüyse hepsi yanlış yazmaktan

kendini kurtaramamıştır. Bu duruma çok kızan şair, hatalı yazan bu kâtiplere “yüzü mürekkep gibi kara olsun, elleri kalem gibi kurusun” vb. beddualar etmek durumunda kalır:

Sadr kâtib yok miniñ şî‘rim ki her kim şî‘rini

Yazgalı aldı kalem barın galat kıldı rakam

Tâ kalem urdı karaga yazmadı bir harf râst

Kim Hudâ kılğay anıñ yüzi kara ilgi kalem (Bedâyiü’l-Bidâye, K. 712/1-2)

(Benim şiirimi yazacak iyi bir kâtip yok, çünkü her kim şiirimi yazmak için kalem aldıysa hepsini yanlış yazdı. Kalemi mürekkebe batırdığında bir harfi bile doğru yazmadı. Allah onun yüzünü kara, elini kalem etsin.)

Nevâî, bir başka kıt’asında ise kötü yazan kâtiplere daha sert cezaların verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Ona göre, böylesi kâtipler ulaklık vazifesi verilmek suretiyle görevlerinden alınıp ülkeden çıkartılmalı, hatta yüzleri karaya boyanmalı, başları da kalemlerin ucunun yarılması gibi yarılmalıdır (*Garâ’ibü’s-Sıgar*, K. 729/1-3).

7. Etkili Bir Dille Yazılma

Nevâî’ye göre başarılı bir şiir yazmak, dili etkili kullanabilmekten geçer. Kendisi bu konuda çok maharetlidir. O, bir beytinde dilinin kılıç gibi etkili olduğunu belirtir. Şairin, etkili diliyle yazdığı şiirleri gören meşhur şairlerden Sekkâkî bile utancından kendini öldürmek ister de bıçak bulamaz. Nevâî, bu beytinde Sekkâkî ifadesini “bıçakçı” anlamını da çağrıştıracak şekilde kullanmıştır:

Nevâyî nazm ara tîg-i zebânın ilge sürdi kim

Bıçak tapmas uyatdın özni öltürmekke Sekkâkî (Nevâdirü’ş-Şebâb, G. 585/9)

(Nevâî şiir yazmak için dil kılıcını eline alsa Sekkâkî, utancından kendini öldürmek için bıçak bulamaz.)

8. Gök Katına Yazılmaya Değer Olma

Nevâî, bir beytinde şiirlerinin yücelik ve kıymetine işaret etmek için onları gök katına yazdığını söyler. Bunun gerekçesi olarak da onların yazılmasını isteyen sultana yani Hüseyin Baykara’ya işaret eder. O kıymeti yüce sultan, şiirdeki ince, derin manaları bile anlayan o padişah, Nevâî’den şiir yazmasını istediğinde şairin de şiirlerini gök katına yazılacak yücelikte söylemesi kaçınılmaz olacaktır:

Nevâyî nazmını kördüm kuyaş levhiga sebt itken

Buyurgan anı ‘âlî-kadr şâh-ı hurde-dân irmiş (Bedâyi’u’l-Vasat, G. 259/9)

(Nevâî’yi, şiirini güneş levhasına yazarken gördüm; onu emreden kadri yüce, nüktedan padişah imiş.)

Nevâî, divan dibacesinde yer alan bir beytinde ise şiir yazmak için kalemini arşın levhasına sürmeye başlayarak sözü/şiiri en yüksek noktaya çıkardığını söyleyerek şiirinin gök katına, yücelere yazılmaya layık şiirler olduğuna dikkat çeker:

Sözüng bir evc üze çekti ‘alemnî

Ki sürdün ‘arş levhiga kalemnî (Boltabayev, 2021, s. 70-71)

(Sözün sancağını bir doruğa çekti, böylece arşın levhasına doğru kalemini sürdün.)

9. Gönle Gelenlerin Yansıması Olma

Şiirlerinde aşkı çokça işleyen Nevâyî, bu aşkın meskeni olarak gönlü görmekle beraber kimi zaman da gönlü âşıkla özdeşleştirir ve âşıkla gönül arasında sayısız imajlar oluşturur. Gönlü oldukça önemli gören şair, dibacesinde yer alan bir rubaisinde şiirlerinin, gönle gelenlerin yansıması olduğunu söyler. Gönle gelenlerin dille nazmedildiği bu dizeleri dinleyen insanlar da kendilerinden geçerek âdeta gök kubbeyi sesleriyle doldururlar:

Könglümde ne ma' nâ olsa erdi peydâ

Til eyler edi nazm libâsıda edâ

Ol nazmga cânın kılıban halk fidâ

Salurlar edi günbed-i gerdünga sadâ

(Boltabayev, 2021, s. 51-52)

(Gönlümde ne mana doğsa, dil onu nazım elbisesi ile ortaya çıkarırdı. O nazma, insanlar canlarını feda ederek dönen gök kubbeyi yankılandırırdı.)

10. Gönülden Cehaleti Defetme

Gül şekeri; gül yaprağı ile balın karıştırılmasıyla elde edilen macun olup onun balgamı kestiğine, ciğere kuvvet kazandırdığına ve hazma iyi geldiğine inanılır. Bir çeşit gül tatlısı da denilebilecek bu macunun kuvvet şurubu olarak kullanıldığına dair bilgiler de vardır. Bir şifa kaynağı olan gül şekeri/tatlısıyla ilgili klasik şairler de birçok hususa değinmekle beraber bu macunun özellikle âşıkların gönül dertlerine derman olacağına, yaralı ciğerlerine iyi geleceğine dair görüşler belirtmişlerdir (Özkan, 2005, s. 35-36).

Nevâyî, bir beytinde şiirini şeker kamışlarının bulunduğu bir bağa benzetmiş ve oradaki gül şekerlerinin gönüllerdeki cehalet hastalığını defettiğini vurgulamıştır. Şair, bu yaklaşımıyla şiirlerindeki manaların başta cehalet olmak üzere gönül dertlerine iyi geldiğine işaret etmiştir:

Köñüldin cehl renci dâfi' i ger isteseñ bardur

Nevâyî bāg-ı nazmı şekkeristânında ol gül-kand

(*Bedâyiü'l-Bidâye*, G. 110/9)

(Gönülden cehalet derdinin ilacını istersen o gül şekeri, Nevâyî'nin şiir bahçesinin şeker tarlasındadır.)

11. Güzel, Estetik ve Etkileyici Olma

Klasik Türk şiirinde şairler, geleneğin de bir özelliği olarak şiirlerinde dil, yapı ve üslup bakımından her zaman en güzelin peşinde olmuşlar, güzel duyguları hep güzel bir şekilde ifade etmeye çabalamışlardır. Bu konudaki düşüncelerini ifade ederken de genellikle “hüsn” kelimesini ve onunla oluşturdukları “hüsn-i beyân, hüsn-i edâ” vb. terkiplere yer vermişlerdir (Erkal, 2009, s. 287). Nevâyî, “güzel” karşılığında “hüsn” yerine “yahşî” kelimesini kullanmayı tercih etmiş ve bu kelimeyi şiir ve şair için bir tenkit ifadesi olarak ilk o kullanmıştır (Çetindağ, 2002, s. 118).

Onun şiirleri öylesine güzeldir ki insan bu şiirleri okumaya başladığında aklı başından gider:

Nevâyî nazmı durur yahşî ger kulak salsañ

Terennümî ki kılur özi birle ehl-i cünün

(*Garâ'ibü's-Sıgar*, G. 491/7)

12. Hüzün Verici Olma, Gönülleri Kendine Çekme

Nevâyî, şiirlerinde âşığı ve âşığın hâllerini anlatırken çoğu kere onun yerine kendini koyarak anlatır. Bu dizelerdeki şairin yani âşığın özelliklerine bakıldığında onun fiziken ve ruhen çöküntü

içinde olduğu görülecektir. Bunun en büyük sebebi ise sevgiliden ayrı kalmanın verdiği hüzdür (Kaplan, 2024, s. 412). Nevâyî, bir beytinde şiirlerindeki hüznün verici ve gönül çekici özelliği ifade ederken şiirlerini terennüm ve teraneye teşbih ederek anlatır. Bu hazin ve dilkeş nağme ise baştan başa sevgilinin özelliğini ve güzelliğini hatırlatır:

Nevâyî şî' riga salgıl kulak ki vasfında

Hazîn terennüm ü dil-keş terâne dur barça (Garâ'ibü's-Sıgar, G. 541/4)

(Nevâyî'nin şiirlerine kulak ver ki onun şiirleri, senin vasıflarını andıran hüznü ve gönül çekici nağmedir.)

Şair, bir başka beytinde şiirlerinden gelen kan kokusuna hayret edilmemesi gerektiğini belirtir ve bunun gerekçesi olarak da şiirlerinin, bağır kanıyla beslenmek suretiyle gönülde yetişmesini gösterir. Nevâyî, bu sözleriyle şiirin kaynağının gönül, içeriğinin ise gönüldeki dertler olduğunu söylemek ister:

Kan isi kildi Nevâyî nazmıdın irmes ' aceb

Kim bağır kanı bile könlide tapmış perveriş (Nevâdirü 'ş-Şebâb, G. 258/7)

(Nevâyî'nin şiirinden kan kokusu geldiyse buna hayret edilmez, ki onun şiiri bağırın kanı ile gönülde yetişmiş.)

Nevâyî, bir başka beytinde ise şiirlerindeki hüznün sebebinin açıklar. Şair, kendini hüznü olarak tanımlar ve bu sebeple iniltilerinin de hüznün verici olduğunu söyler. Böyle bir duygu durumu içinde olan bir şairin yazdığı şiirlerin her beytinin âdeta Hz. Yakup'un evi olan "beytü'l-ahzan"ı andırmasına şaşırılmamalıdır:

Ey Nevâyî beytü'l-ahzân kildi her beytim ki bar

Nazm iterde hem özüm mahzûn u hem nâlem hazîn (Nevâdirü 'ş-Şebâb, G. 452/7)

(Ey Nevâyî, her beytim "hüzünler evi" oldu, ki şiir yazdığımda kendimde de iniltilerimde de hüznün var.)

Nevâyî, şiirlerinin hüznün verici özelliğinin farkındadır ve onları okuyan herkesin göz yaşları sel olacaktır. İnsanlar, ağlayarak bu şiirleri okudukça Nevâyî'nin yüzü de ak olacaktır:

Ey Nevâyî halknı bes kim okurda yıglatur

Eşk seylidin bolur bolgan sayı dîvânım ak (Nevâdirü 'ş-Şebâb, G.319/9)

(Ey Nevâyî, divanım okurken halkı ağlatır, göz yaşları sel olup aktıkça divanım ak olur.)

Şair, bir başka beytinde de şiirleriyle gönülleri perişan ettiğini söyleyerek onların okuyucu üzerindeki hüznü etkisine ve gönüllere tesirine işaret eder:

Ey Nevâyî nazmıñ il köñlin perîşân iyledi

Kıldın il köñli üçün gūyâ dîvânıñnı cem' (Bedâyi 'u'l-Vasat, G. 294/7)

(Ey Nevâyî, başkalarının gönüllerini perişan ettin; sanki divanımı başkaları için tertip ettin.)

13. İncelikle Yazılma, İncelik İçerme ve İncelikten Anlayanlara Sunulma

"Hurde" kelimesi sözlükte "ufak, kırıntı; ayıp, günah, hata; çalı çırpı, çerçöp; nükte; ateş kıvılcımı" vb. anlamlara gelir (Yılmaz, 2019, s. 1689). Şiirle ilgili bir tenkit terimi olarak kullanıldığında ise daha çok "ince mânâ, nükte" anlamlarına gelir. Nevâyî, bu kelimeyi şiirin bir özelliği olarak kullanır ve onlardaki ince manalara, nüktelere dikkat çeker. O, şiirlerini yazarken

büyük bir incelikle yazmış, bu sebeple ondaki nükteleri görmek ve anlamak için Hüseyin Baykara gibi inceliklerden anlayan biri olmak gerekir:

Nevâyî hurde-i nazmını andak eylediñ tahrîr

Ki saçkay hurde başıñ üzre şâh-ı hurde-dân körgeç (Bedâyiü'l-Bidâye, G. 96/9)

(Nevâyî, şiirinin inceliklerini öyle bir yazdın ki incelikleri bilen şah görünce başının üstüne saçacak.)

Şair, bir başka beytinde yine şiirinin incelikler/nükteler barındırdığını söyler ve bu tarzdaki şiirleri üzerinde ancak Hüseyin Baykara gibi nükteden anlayan bir şahın düzeltme yapabileceğini vurgular:

Ey Nevâyî hurde-i nazmıñga ıslâh isteseñ

Şâh-ı Gâzîdin cihânda hurde-dânrak yok kişi (Bedâyiü'l-Bidâye, G. 616/7)

(Ey Nevâyî, nazımın inceliğine düzeltme istersen, Gazi Şah'tan dünyada daha ince anlayışlı kimse yok.)

Nevâyî'nin şairlik kabiliyeti âdeta bir hazinedir ancak şair, bu hazinenin ince manalarını saçmak/sunmak için inceliklerden anlayan bir sultan bulmakta güçlük çekmektedir. Çünkü nükteler içeren şiirler herkese sunulamaz:

Tab' gencidin me'ânî hurdesin yüz katla hayf

Kim nisâr itmekke şâh-ı hurde-dânî tapmadım (Bedâyiü'l-Bidâye, G. 444/8)

(Yüz kere yazık ki, kabiliyet hazinesinden manaların nüktelerini saçmak için ince anlayışlı (kıvrak zekalı) şah bulamadım.)

“Altının kıymetini sarraf bilir” sözü mucibince Nevâyî'nin şiirlerini de ancak akıl sahibi kişiler okuduklarında beğenirler; zira şiirde gizlenmiş olan mücevher kıymetindeki nükteleri/incelikleri anlamak ve onlardan zevk almak için keskin bir akla sahip olmak gerekir:

Ni 'acab ehl-i hîred hoş-dil Nevâyî nazmıdın

Cevherî tapkanda tañ yok yahşı gevher tapsa haz (Bedâyi'u'l-Vasat, G. 286/7)

(Akıl ehlinin gönlü Nevâyî'nin şiirlerinden hoş olsa bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü iyi bir cevher bulunduğu zaman zevk alınmasında da şaşılacak bir şey yoktur.)

14. Hakiki Aşk Meczaz Yoluyla Anlatma

Nevâyî, şiirlerinde ilahî aşkı mecazî aşk kisvesi altında anlattığını söyleyerek onların üslup özelliğine dair açıklamalarda bulunur. Bir beytinde, ağlamaklı bir hâl içinde söylediği şiirlere bakılarak onlara beşerî aşkı anlatıyor denilmesini istemez; zira saf, önyargısız ve dikkatle bakıldığında onların hakîkî aşkın ta kendisi olduğunun anlaşılacağını belirtir:

Ger Nevâyî yıglasa 'ışkıñ mecâzîdür deme

Kim nazar pāk eylegeç 'ayn-ı hakîkattur mecâz (Nevâdirü'n-Nihâye, G. 344/7)

(Eğer Nevâyî ağlarsa ona senin aşkın mecazidir deme, temiz bir nazarla bak ki mecaz, hakikatin ta kendisidir.)

Şair, bir başka beytinde zahide seslenerek âşığı bu mecazî aşktan uzaklaştırmaya çalışmamasını ister çünkü bu aşk, hakîkî aşkın bizatihi kendisidir:

Zâhidâ bu ışkđn men' iyleme 'âşıkını kim

Ger sin idrāk iyleseñ ‘ayn-ı hakîkattur mecâz (Fevâyidü'l-Kiber, K. 695/2)

(Ey zahit, âşığı bu aşktan men eyleme ki eğer sen de idrak etmiş olsan mecaz, hakikatin ta kendisidir.)

15. Mu‘ciz Olma

İ‘câz, sözlükte “âciz bırakma, mucize sayılacak kadar düzgün söyleme” anlamına gelirken mu‘ciz ise “acze düşüren, bir şey yapmada başkalarını geride bırakan” anlamında kullanılır. Bu kavramlar, klasik Türk şiirinde şiir ve şair vasfı olarak da sıklıkla kullanılır. Şairler, şiirlerinin şaşırtıcı derece güzel olduğunu, başkalarını kendilerine hayran bıraktıklarını vs. anlatırken genellikle bu kavramlardan yararlanırlar. Dolayısıyla şiirin i‘câz/mu‘ciz seviyede söylenmesi sihir etkisinden üstün tutulur; zira olmayan bir şeyi var gibi göstermeye çalışan sihir, görenleri aciz bırakan ve hakikatle desteklenen mucize karşısında etkileyicilik yönünden geride kalacaktır (Öztoprak, 2005, s. 116; Devellioğlu, 2010, s. 407, 467; Kaya, 2012, s. 186).

Nevâyî, bir beytinde nükteler saçan kaleminden çıkan şiirlerinin mu‘ciz olduğunu belirtmiş ve onların sihir olmadığını özellikle vurgulamıştır. Şair, bu nitelikte şiirler yazması hasebiyle kalemini Hz. Musa’nın asâsına teşbih etmiştir:

Nevâyî sihr imes gūyā Kelîmullāh ‘asâsıdur

Bu mu‘cizler ki zâhir boldı kilik-i nükte-pâşında (Fevâyidü'l-Kiber, G. 595/9)

(Ey Nevâyî, bu benzeri olmayan, mucizeler (şiirler), sihir değil, sanki Hz. Musa’nın esasının eseridir; ki onlar nükteler saçan kaleminden ortaya çıkmıştır.)

16. Özgün Bir Üslupla Yazılma

Edâ kelimesi edebiyat ve belagat terimleri sözlüklerinde “tarz, üslup” vb. karşılığında kullanılır ve bu kelimelerin muhtevasıyla açıklanır. Bu açıdan değerlendirildiğinde edâ, bir şairin veya yazarın eserini yazarken kullandığı kendine özgü ifade biçiminin adıdır. Dolayısıyla her şair kendi üslubunu oluşturmak ister ancak kendi tarzını oluşturabilen üslup sahibi sanatçı sayısı da çok değildir. Aslında üslup sahibi bir sanatçının imzası, yazısının altında değil satırlarının arasındadır; bu sanatçılar eserlerinde isimlerini zikretmeseler bile üsluplarından kimlikleri anlaşılır (Olgun, 1973, s. 177-178).

Nevâyî de bir beytinde şiirlerine adını yazmasa bile okuyucuların onu üslubundan tanıyacaklarını söyleyerek özgün bir tarzı olduğuna dikkat çeker. Bununla birlikte şairin şiirlerini tanımanın yolu şairle aynı duyguları, aynı dertleri paylaşıyor olmaktan yani duygudaşlıktan geçmektedir:

Sebt olmasa Nevâyî atı nazmı zeylide

Fehm iyler ehl-i derd kelâmı edâsıdır (Bedâyi‘u'l-Vasat, G. 471/7)

(Nevâyî’nin adı şiirinin ekinde yazmasa, dert ehli olanlar onun sözlerinin/şiirlerinin tarzından anlarlar.)

17. Rengîn Olma

Rengîn, sözlükte “güzel, parlak, revnaklı, latif” vb. anlamlara gelir ve Nevâyî’nin şiir değerlendirmelerinde sıklıkla yer verdiği bir tenkit terimidir. İlk kez onun kullandığı ve tezkiresinde 18 kez yer verdiği rengîn, Sehî Bey aracılığıyla Anadolu sahasına taşınmıştır (Çetindağ, 2002, s.127; Çetindağ, 2003, s. 93).

Rengînin şiirle ilgili kullanımına bakıldığında şiirin daha çok muhteva yönüyle değerlendirildiği görülür. Kelimenin sözlük anlamları olan “renkli, değişik renkli, çarpıcı renkli, parlak renkli, yumuşak, tatlı, hoş, havalı, latif, güzel, müzeyyen, musanna (ibare, söz) boyalı, süslü” kullanımlarının yanında yan anlam olarak “taze, kıymetli, ince manalı, çeşitli, etkili, öğüt verici” gibi kullanımlarını da görmek mümkündür (Türkyılmaz, 2018, s. 1019).

Nevâyî, bir beytinde şiirlerinin renkli ve acııcı olduğunu belirterek bunun sebebini ise ciğer kanıyla göz yaşının birbirine karışmış olmasına bağlar. Şairin yaşadığı aşk gibi dert ve elem verici hususlar onun ciğerlerinde yaralara, bu yaralar da şairin göz yaşlarının kanlı akmasına sebep olmaktadır. Bu duygular içinde söylenen şiirlerin renkli, bir başka ifadeyle çok etkileyici ve acııcı olmaması mümkün değildir:

Nevâyî nazmı rengîn ü revân irse ‘aceb irmes

Ki mahlût oldı köz yaşı bile hün-ı ciger anda (Nevâdirü ’ş-Şebâb, G. 24/9)

(Nevâyî’nin şiiri renkli ve acııcı ise bu şaşılacak bir durum değildir ki onda ciğer kanı ile göz yaşı karışık hâdedir.)

Bir başka beyitte şiirinin tatlı ve renkli olduğunu söyleyen Nevâyî, bu tatlılık ve renkli oluşa bu sefer, daima gönlünde olan sevgilinin tatlı ve renkli dudaklarının sebep olduğunu belirtir:

Ger Nevâyî’niñ sözi şîrîñ ü rengîndür ni tañ

Kim irür köñlide dâyim ol şeker-güftâr la’l (Nevâdirü ’ş-Şebâb, G. 370/9)

(Eğer Nevâyî’nin sözleri/şiirleri tatlı ve renkli ise bunda hayret edilecek bir şey yok; ki o şeker sözlü dudak, daima onun gönlündedir.)

Nevâyî’nin şiirlerinde kıvılcık, sarı, yeşil gibi renklerin hemen hepsini görmek mümkündür. Bu sebeple onun, şiirlerinde altın, şengeref gibi kelimeleri kullanarak renk oluşturmaya ihtiyacı yoktur:

Ey Nevâyî altun u şengeref u zengâr isteme

Boldı nazmıñ rengidin dîvân kıvılcık sarıg yaşıl (Fevâyidü ’l-Kiber, G. 404/7)

(Ey Nevâyî, sarı, zencefil rengi ve bakır yeşili isteme; şiirinin renginden divanın kıvılcık, sarı ve yeşil oldu.)

18. Sûz-nâk Olma

“Sûz-nâk” ifadesi sözlükte “yakan, yakıcı” gibi anlamlara gelse de tezkire yazarlarının ve klasik şairlerin bu ifadeyi şiirin bir vasfı olarak kullandıkları metinler incelendiğinde bu terkinin “aşk, dert, keder, elem vb. şahsî duyguları içli bir şekilde anlatan; gönle tesir eden; duyguları harekete geçiren; duygusal, içli; içe işleyen, tesir eden, dokunaklı, etkili; coşkun, heyecanlı; zevk veren; hüznü; âşıkâne” gibi anlamlara geldiğini de söylemek mümkündür. (Topak, 2023, s. 424).

Nevâyî, bir beytinde “şu’le, sûz, semender” kelimeleri üzerinden şiirlerindeki yakıcı özelliğe dikkat çeker. Dikkatli bakıldığında onun şiirlerinde Emir Hüsrev-i Dihlevî’nin şiirlerindeki ateşi ve Molla Câmî’nin şiirlerindeki alevi görmek mümkündür. Bu sebeple Nevâyî’yi bülbülden ziyade semendere benzetmek daha uygun olacaktır:

Dimeñiz bülbül Nevâyî’ni semender dik ki bar

Nazm içre şu’le-i Câmî vü sûz-ı Husrevî (Garâ ’ibü’s-Sıgar, G. 676/7)

(Nevâyî’ye bülbül demeyiniz, semender deyiniz; onun şiirlerinde Câmî’nin alevi ve Hüsrev’in ateşi vardır.)

O, bir başka beytinde şiirde söz oyunlarına başvurmak ve göz alıcı ifadeler kullanmaktan ziyade Hüsrev ve Câmî gibi şairlerin de üslubu olan dertli ve yakıcı söyleyişin daha önemli olduğu hususunda görüş belirtir:

Ey Nevâyî sin ü Hüsrev bile Câmî tavrı

San' at u rengni koy sözde kirek derd ile süz (Bedâyi 'u'l-Vasat, G. 215/7)

(Ey Nevâyî, sen şiirde sanatı ve renkli söyleyişi bırak, şiirde Hüsrev ve Câmî üslubu gibi dert ve yakıcılık gereklidir.)

19. Şairin Adını Kalıcı Kılma

Şairlerin, şiir yazma gerekçelerinden biri de hiç şüphesiz öldükten sonra adlarının unutulmamasını sağlama çabasıdır. Mesnevîlerin sebab-i teliflerine bakıldığında çok çeşitli yazılma sebebi görülse de hemen hepsinde öldükten sonra hayırla anılma gayesini görmek bu düşünceyi doğrular niteliktedir. Aslında öldükten sonra hatırlanmak, kalıcı olma isteği tüm insanların ortak arzusudur da denilebilir. Şair de öldükten sonra bedeniyle yaşamını sürdürmeyeceği bilinciyle şiir yazmaya, eser oluşturmaya yönelir (Kavruk, 2003, s. 21; Taşan, 2023, s. 489). Nevâyî de her biri inci kıymetinde olan şiirlerini feleğin/zamanın ipine dizmek suretiyle adını kalıcı kılmak ister; zira o, kendisinden geriye sadece şiirlerinin ve eserlerinin kalacağını bilincindedir:

Ey Nevâyî rişte-i devrānga çikkil dürr-i nazm

Kim zamān evrākıga sindin söz ok āsar bes (Fevâyidü 'l-Kiber, G. 243/7)

(Ey Nevâyî, şiir incilerini feleğin ipine çek ki zamanın varaklarına senden sadece söz ve eser kalır.)

20. Şekil ve Mana Bütünlüğüne Sahip Olma

Nevâyî, dibacesinde de ifade ettiği gibi, divan tertip etmeye karar verdiğinde birkaç hususta diğer şairlerden farklı bir yol takip etmek istemiştir. Bunlardan biri de şiirin şekil ve mana bütünlüğünün şiirin sonuna kadar korunması meselesidir. Kendisi, yazdığı her şiirde mümkün olduğu kadar konu ve şekil uyumunu şiirin sonuna kadar sürdürmeye önem vermiştir.

“Eger bir beyt mazmûnı visāl bahārıda gül-ārāyılık kılsa yana biri firāk hazānıda hār-nümāyılık kılıp durur. Bu sūret dağı münāsebetdin yırak ve mülāyemetdin kırak köründi. Ol cihetdin sa' y kılındı her mazmūnda matla' ĩ vāki' bolsa ekser andag bolgay kim makta' gaça sūret haysiyyetidin muvāfık ve ma' nā cānibidin mutābık tüşgey.” (Boltabayev, 2021, s. 79)

(Eğer bir beytin anlamı kavuşma baharında gül süsleyiciliği yapsa başka biri de ayrılık sonbaharında diken göstericiliği yapmıştır. Bu vaziyet de uygunluktan uzak ve bağdaşıklık dısında göründü. Bu sebeple hangi anlamda bir matla beyti yazılmış ise çoğunlukla makta beytine kadar biçim itibarıyla uygun ve anlam bakımından bağdaşık olmasına çaba gösterdim.)

21. Şiirden Anlayanların Öneri ve Düzeltmeleriyle Daha Nitelikli Hâle Gelme

Nevâyî, dibacesinde Hüseyin Baykara'dan söz ederken onun şiirden ve sanattan anlayan bir kişiliğinin olduğunu önemle vurgular. Kendi şiirlerinin sultan tarafından yazdırılması, okunması hatta bizzat düzeltilmesi Nevâyî'yi memnun etmektedir. Hüseyin Baykara'nın yaptığı küçük ama anlamlı düzeltmeler Nevâyî'nin şiirlerinin değerine değer, güzelliğine güzellik katmaktadır:

“... gāhī ' ibāretim kusūrın tagayyur bermek bile ' aybdın müberrā ve gāhī ma' ānīm fütürin ıslāh kılmak bile noksāndın mu' arrā kılur erdi.” (Boltabayev, 2021, s. 67-68).

(...bazen ibaremin hatasını düzeltmek ile kusurdan arınmış ve bazen manalarının eksikliğini ıslah etmek ile noksandan sıyrılmış hâle getirirdi.)

Şair, bir beytinde de şiirlerinin aslında sade bir söyleşi olduğunu, Hüseyin Baykara'nın dokunmasından sonra onların süslü ve bezekli bir hâl aldığını söyleyerek konunun önemine dikkat çeker:

Ey Nevâyî nazmın asru sâde irdi koydı yüz

Şâh ıslâhıdın anca zîb ile ziynet aña *(Nevâdirü 'ş-Şebâb, G. 8/11)*

(Ey Nevâyî, senin şiirlerin çok sade idi; şahın iyileştirmesinden sonra ona süs ve bezek ulaştı.)

22. Tatlılık ve Şirinlik

Klasik Türk şiirinde, şiirleriyle bal ve şeker gibi tatlılığıyla öne çıkan unsurlar arasında benzerlik ilgisi kuran şairler, bu benzetmeler aracılığıyla şiirlerindeki tatlı ve şirin söyleyişe işaret ederler. Şiirlerindeki bu özellikleri öne çıkaran şairler genellikle bu vasıfların sevgili ve onun güzellik unsurlarının sebep olduğunu dile getirirler ve onlar, bir başka ifadeyle şiirlerini okuyanların da bu güzel duyguları hissedebileceklerine vurgu yaparlar (Bayram, 2004, s. 39).

Nevâyî'nin şiirleri sevgilin ayağının bastığı toprakların vasıflarındadır, çünkü onun bastığı topraklarda bitkilerin bitip yeşermesi gibi şairin sevgiliden söz ettiği şiirlerde de nice tatlı söyleyişler neşv ü nema bulmaktadır:

Ey Nevâyî hâk-i pâyi vafida şîrîn sözün

Bar bi-^ç aynih tütüyâ içinde salgan dik nebât *(Garâ 'ibü's-Sıgar, G. 77/7)*

(Ey Nevâyî, sevgilinin ayağının bastığı toprağın vasıflarında tatlı sözlerin/şiirlerin, tıpkı sürme içinde biten bitkidir.)

Şair, bir başka beytinde şiirlerini tatlı ve renkli hâle getirenin, gönlünden hiçbir zaman çıkarmadığını belirttiği sevgilinin şirin ve renkli dudağı olduğunu söyleyerek yine bu vafâ sevgilinin ve onun güzellik unsurlarının vesile olduğuna dikkat çeker:

Ger Nevâyî'niñ sözi şîrîn ü rengîndür ni tañ

Kim irür köñlide dâyim ol şeker-güftâr la^ç l *(Nevâdirü 'ş-Şebâb, G. 370/9)*

(Eğer Nevâyî'nin sözleri/şiirleri tatlı ve renkli ise bunda hayret edilecek bir şey yok; ki o şeker sözlü dudak, daima onun gönlündedir.)

Şiirlerinin şeker gibi tatlı olduğunu söylediği bir diğer beyitte Nevâyî, bu vasfın sebebini bu sefer, doğuştan sahip olduğu şairlik yeteneğiyle ilişkilendirir. Diğer şairlerin şiir yazdıkları kamış, normal kamışken kendi şiir kalemi şeker kamışıdır, dolayısıyla onun şiirlerinden âdeta şekerler saçılırken diğer şairlerin şiirlerinde bu tatlılığı görmek mümkün değildir:

Ger Nevâyî kilki dik il kilki şekker-rîz imes

ç Ayb kılma bir dik olmas ney-şeker birle garav *(Fevâyidü 'l-Kiber, G. 532/7)*

(Başkalarının kalemi, Nevâyî'nin kalemi gibi şeker saçan değilse bunu ayıplama; şeker kamışı ile kamış bir olmaz.)

Klasik şairler, şiirlerinin özelliklerine dair yaptıkları tanıtım ve açıklamalarda benzetme sanatından da yararlanmışlardır. Bu bağlamda yapılan teşbihlerin çoğu, tam olarak neyi kastettiği belli olmayan kapalı beğeni ifadeleriyle bir kısmı ise şairin şiir zevkini, şiirlerinin özelliklerini

belirleyecek veriler sunar (Tolasa, 1982, s. 33). Nevâyî de poetik değerlendirmelerinde şiirleriyle ilgili birçok benzetme unsuruna yer vermiş ve bu unsurlar üzerinden de şiirlerinin çeşitli özelliklerine işaret etmiştir. Örneğin “âb-ı hayât” benzetmesiyle şiirlerinin kalıcılık ve okuyucuya zindelik kazandırma vasfına (*Bedâyiü'l-Bidâye*, G.160/7); “âşüfte” benzetmesiyle şiiri bile kendine âşık edecek bir şairlik kabiliyetine sahip oluşuna (*Garâ'ibü's-Sıgar*, G. 294/7); “bağ” benzetmesiyle şiirlerinin güzel, hoş ve tatlı oluşuna (*Bedâyiü'l-Bidâye*, G.110/9); “bikr-i perîsân” benzetmesiyle şiirlerinin özgünlük ve çekiciliğine (Boltabayev, 2021, s. 69); “beytü'l-ahzen” benzetmesiyle şiirlerindeki hüznün verici özelliğe (*Nevâdirü's-Şebâb*, G. 452/7); “cevher, la'l, dürr” gibi değerli taşlar ile şiirlerinin eşsiz kıymette oluşuna (*Garâ'ibü's-Sıgar*, G. 348/11, *Nevâdirü'n-Nihâye*, G. 277/7); “hadîs-i şerîf” benzetmesiyle şiirlerinin kıymet ve yaygınlığına (*Garâ'ibü's-Sıgar*, G. 93/7); “ahter, benâtu'n-na's” benzetmesiyle şiirlerinin özgünlük, farklılık ve rağbet edilme özelliklerine (Boltabayev, 2021, s. 69) işaret etmiştir.

Sonuç

Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe divanlarından hareketle şairin şiirlerinin özelliklerinin tespitine yönelik yapılan bu çalışmada önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Nevâyî, incelediğimiz *Bedâyiü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Garâ'ibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyiü'l-Vasat* ve *Fevâidü'l-Kiber* adlı divanlarının tamamında poetik kelime ve tamlamalara yer vermiş, şiirlerinin ve şairliğinin çok çeşitli yönleri hakkında değerlendirme ve açıklamalarda bulunmuştur. O, poetik görüşlerinin çoğunu gazellerinin mahlas beyitlerinde ve divanın dibacesinde, bir kısmını ise kıt'a, mesnevi gibi diğer nazım şekillerinde ifade etmiştir.

Nevâyî, şiirlerinin özellikleri arasında “akıcı olmak; âşıkâne, rindâne ve ârifâne olmak; ayrılık ateşini hissettirmek, şöhreti her tarafa yayılmak; doğru ve güzel bir hatla yazılmak; gönle gelenleri yansıtmak; gönülden cehaleti uzaklaştırmak; hüznün verici olmak; incelikle yazılıp incelikten anlayanlara sunulmak; özgün bir üslupla yazılmak; rengîn olmak; şekil ve anlam bütünlüğünü korumak; yakıcı olmak; tatlı ve şirin sözler içermek” gibi vasıfları sayar. Şair, bu özellikleri belirtirken bir yandan şiir anlayışının çerçevesini çizer, öte yandan da devrinde bu vasıflarda şiir yazan başka şair bulunmadığını söyleyerek haklı bir tefahür gösterir. Çünkü onun şiirlerinin şöhreti ülkenin dört bir yanına yayılmış ve Nevâyî kendi şiirlerini tertip etmeden onun şiirlerini sevenleri tertip etmeye başlamıştır.

Şiirlerinin özelliklerini bazen de poetik benzetmeler üzerinden söylemeyi tercih eden Nevâyî'nin, şiir benzetilenleri arasında klasik Türk şiiri geleneğinde bu bağlamda sıkça görülen “âb-ı hayât, bağ, gül, değerli taşlar (cevher, la'l, dürr), elbise, ip, içki, sevgili ve güzellik unsurları, şeker/şıra, ülke (mülk)” gibi unsurlar yer alırken “âşüfte, bikr-i perîsân, bitki, beytü'l-ahzen, hadîs-i şerîf, kor, lahn (nağme), ruh, yıldız (ahter)” gibi daha az kullanılan unsurları da görmek mümkündür.

Nevâyî'nin şiirlerinin özelliklerine dair yapılan bu çalışmanın şairin genel poetikasının belirlenmesine ve Çağatay sahası ile Osmanlı sahası klasik şiirin poetikasına yönelik karşılaştırmalı çalışmalara önemli katkılar sunması beklenmektedir.

Extended Abstract

Ali Şir Nevâyî (M.1441-1501), in addition to being an important statesman in his time, was also a distinguished figure in terms of Turkish language, literature and cultural history. He is among the productive names of Turkish literature with around thirty works he wrote. When we take into

consideration the fact that Nevâyî wrote his works in Turkish, even defended through his works that Turkish was a superior language to Persian in many respects, and demonstrated through his works that Turkish could be a language of literature and art, it can be understood that he made great contributions not only to Chagatai literature but also to the entire Turkish language and literature. Due to Nevâyî's influence and contributions on Central Asian Turkish language and literature, Chagatai has also been called the "Nevâyî language". With his anthology called *Mecâlisü'n-Nefâis*, Nevâyî not only provides the first example of Turkish literature in this field, but also demonstrates his competence in the field of literary criticism.

This research aims to determine the characteristics of Ali Şîr Nevâyî's poems based on his poetic views and evaluations in his Turkish divans (*Bedâyîü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Garâibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyîü'l-Vasat*, *Fevâidü'l-Kiber*). The question "Did Nevâyî, who was quite successful in poetry and poet criticism, make any determinations and evaluations regarding the poetic characteristics of his own poems?" constitutes the main problem of the research.

In line with the problem and purpose of the research, the poet's six divans, which constitute the database of the study, were scanned in terms of poetic words and phrases and the obtained data were classified in the context of "Nevâyî's poetic characteristics". The classified poems were evaluated and examined within the poetic framework after being translated into Turkish.

According to the findings and results obtained at the end of the research and examination, Nevâyî included poetic words and phrases in all of his divans called *Bedâyîü'l-Bidâye*, *Nevâdirü'n-Nihâye*, *Garâibü's-Sıgar*, *Nevâdirü's-Şebâb*, *Bedâyîü'l-Vasat* and *Fevâidü'l-Kiber*, which were used as a database in the research. He made evaluations and explanations about various aspects of his poems and poetics in the relevant lines. He expressed most of his views and thoughts about the characteristics of his poems in the pen name couplets of his ghazals and in the preface of his divan called *Bedâyîü'l-Bidâye*, and some of them in other verse forms such as kî'a and mesnevi. Among the characteristics of his poetry are "fluency; being in love, resentful and wise; expressing the fire of separation; being written correctly and beautifully; reflecting what comes to the heart; removing ignorance from the heart; being saddening; being written delicately and presented to those who understand subtlety; being written in an original style; being colorful; being burning; containing sweet and cute words; having integrity of form and content" etc. While Nevâyî lists the characteristics of his poems in his evaluations, he also includes other issues regarding his poetics. For example, while pointing out the qualities of being in love, resentful and wise in his poems, he mentions the names of Emir Hüsrev-i Dihlevî, Hâfız-ı Şîrâzî and Molla Jamî in that order. After using full expressions of praise about their poetic styles, he says that all of these qualities are gathered in their poems, and says that he both likes the aforementioned poets and their styles very much, and considers himself at least as successful as these poets. Nevâyî, who often deals with the theme of love in his poems, also clearly reveals his attitude towards expressing this love. He states that the love in his poems is always true, in other words, divine love, but he also emphasizes that while expressing this, he explains it as if he were describing human love. In other words, human love is a curtain that hides the divine love that exists in his poems. While Nevâyî mostly directly mentions the characteristics of his poems in his poetic couplets, he sometimes preferred to express it through the elements of comparison he made about his poems. For example, with the analogy of "water of immortality", he refers to the permanence of his poems and their quality of providing liveliness to the reader; with the analogy of "garden", he refers to the beauty,

pleasant and sweetness of his poems; with the analogy of “bikr-i perisân”, he refers to the originality and attractiveness of his poems; He points to the sorrowful feature of his poems with the metaphor of “beytu’l-ahzen” and to the value and prevalence of his poems with the metaphor of “hadith-i sharif”.

Kaynakça

- Bayram, Y. (2004). 16. Yüzyıldaki bazı divan şairlerinin şiiri nitelemek üzere kullandıkları sıfatlar. *Türkbilig Dergisi*, 8, 36-53.
- Boltabayev, S. (2021). *Ali Şir Nevâî divanlarının dibaceleri*. Akçağ Yayınları.
- Çetindağ, Y. (2002). Eleştiri terimleri açısından Herat mektebi tezkirelerinin Anadolu tezkirelerine tesiri. *Bilig Dergisi*, 22, 109-132.
- Çetindağ, Y. (2003). Mecâlisü'n-Nefâis'te şiir ve şair eleştirisi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 9, 79-114.
- Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- İsen, M. (1992). Beytülahzân. *TDV İslam ansiklopedisi*, C. 6. s. 88. TDV Yayınları.
- Kaplan, A. (2024). *Ali Şir Nevâî'nin Fevâidü'l-Kiber adlı divanının tahlili*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Karaörs, M. M. (2006). *Ali Şir Nevâî, Nevâdirü's-Şebâb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kavruk, H. (2003). *Türkçe mesnevilerde sebab-i te'lif (eser yazma sebebi)*. Özserhat Yayıncılık.
- Kaya, B. A. (2012). Necâtî Bey'in şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 27, 143-218.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şir Nevâî, Fevâidü'l-Kiber*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, F. (1989). Alî Şir Nevâî. *Edebiyat Araştırmaları II*. Ötüken Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2. s. 449-453. TDV Yayınları.
- Kut, G. (2003). *Alî Şir Nevâî, Garâ'ibü's-Sıgar (inceleme-karşılaştırmalı metin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, B. Ö. (2005). *Nevâdirü'n-Nihâye (inceleme, metin, dizin)*. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Olgun, T. (1973). *Edebiyat Lügatı*. (Haz. K. E. Kürkçüoğlu). Enderun Kitabevi.
- Özkan, Ö. (2005). Bir tedavi bitkisi olarak gül'ün divan şiirindeki görünüşleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 30-41.
- Öztoprak, N. (2005). Rûhî'nin şiir anlayışı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 12, 101-136.
- Saygın, M. (2022). *Ali Şir Nevâî'nin Garâ'ibü's-Sıgar adlı divanının tahlili*. (Doktora Tezi). Pamukkale Üniversitesi.
- Şadmanov, N. (2023). *Ali Şir Nevâî'nin bedii tefekkürü*. (Çev. S. Boltabayaev). Neyzen Kitap.
- Şentürk, A. & Kartal, A. (2017). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Şükun, Z. (1984). *Farsça-Türkçe lûgat, Ferheng-i Ziya*. Millî Eğitim Basımevi.

- Taşan, N. (2023). “Sözden artuk nesne yokdur yâdigâr”: Şair ve haminin motivasyonu. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 30, 486-498.
- Tolasa, H. (1982). Divan şairlerinin kendi şiirleri üzerine düşünce ve değerlendirmeleri. *Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1, 15-46.
- Topak, Z. (2023). Klasik Türk şiiri eleştiri terimlerine bir örnek: sûz-nâk. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 412-427.
- Türk, V. (2023). *Türklüğün kutup yıldızı Ali Şîr Nevâyî*. Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.
- Türk, V. & Eshonkul, J. (2023). *Bedâyiü'l-Bidâye (inceleme-tenkitli metin-ıpkıbasım)*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Türkay, K. (2002). *Ali Şîr Nevâyî, Bedâyi 'u'l-Vasat, üçüncü divan*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkyılmaz, N. (2018). Klasik şiir üzerine yapılan tenkit terminolojisine bir örnek: rengin. *Turkish Studies-Language and Literature*, 28, 1001-1021.
- Yılmaz, O. (2019). *Şu'ûrî Hasan Efendi, Ferheng-i Şu'ûrî*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çatışma Beyanı/Declaration of Conflict: Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0